

УДК 321.01+002.8

ДЕІНСТИТУАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНОГО: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Оксана Макух

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,
e-mail: oks-makukh@yandex.ru

Проаналізовано методологічні підстави дослідження політичного. Порушено проблему деінституалізації у політичній науці та механізми інституціоналізації політичних відносин на прикладі України. Розкрито головні принципи формування інституту влади сьогодні, виокремлено його сутнісні характеристики. Досліджено детермінанти процесу деінституалізації політичного, визначено його характерні особливості та наслідки. Показано динаміку розвитку інституту влади через призму комунікаційного підходу як способу вияву особистісного, зменшення ролі інституту та збільшення ролі громадського сектору в політиці. Подано авторське визначення поняття “деінституалізація”. Запропоновано ідею “гуманізації” політичної науки, відхід від авторитарного способу мислення. Проаналізовано можливість гуманітарної скерованості політики нині.

Ключові слова: політичне, інститут влади, комунікація, деінституалізація, гуманізація.

Динаміка політичного процесу в Україні сьогодні вимагає пояснення причин появи щоразу нових зв'язків та відносин на рівні інститутів. Проте ми вимушені переглянути принципи розвитку інституційних утворень, оскільки нині небезпекою на державному рівні стали правовий нігілізм, прихід до влади некомпетентних людей, а відтак перетворення політичної практики в популізм. Очевидно, такий стан речей вимагає переосмислення функціонування політики, пошуку основ політичних відносин на науковому рівні, логічне напрацювання теоретичного інструментарію задля відповідей на запитання, що виникають.

У межах аналізу проблеми інституалізації політичних відносин звертаємося до наукового доробку П. Бергера, А. Гелена, Т. Лукмана, Ю. Габермаса, Н. Лумана, С. Лещева, В. Денисенка, Є. Головахи, Н. Паніної, М. Тура.

Аналіз проблеми не є достатнім, зокрема, з онтологічного погляду, і це вимагає подальших теоретизувань. За методологічну основу статті взято комунікативний підхід (Ю. Габермас, С. Лещев), використано теорію трактування комунікативного у межах політики Ж.-М. Коттре та К. Сінна [4, с. 125–127]. Зважаючи на проблему відсутності сьогодні чіткої межі між гносеологічним та методологічним підходами у науці, застосовуємо комунікативний підхід.

Мета статті – простежити трансформацію інституційного у комунікативне (і навпаки) на теоретичному і практичному рівнях – проблему деінституалізації; показати особу започатковуючим елементом політики; вирішити проблему методологічного (показати механізм деінституалізації) та теоретичного (подати авторське визначення поняття “деінституалізація”) характеру. Розробити питання

наявності “гуманітарного інституту” – діяльності, скерованої на задоволення інтересів людини.

МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ПРОБЛЕМИ ІНСТИТУАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН

Ще у платонівському вченні про ідеальну державу політичне визначено як загальне благо, яке “досягається на шляху перетворення індивідуального в єдиний організм, “тіло” держави”. У подальшому розвитку політичної філософії це платонівське розуміння держави знову і знову реанімується в різних відтвореннях. Політичному відводять роль чогось містичного, а його сутнісною основою виступає сакральне. Згодом суспільна раціональність призводить до десакралізації політичного, відтак змінюється характер та акценти політичного панування [11, с. 179]. Таке трактування політичного та відтворення його на рівні парадигм у дещо модифікованих формах можемо спостерігати і надалі в історії політичної думки [11].

Виокремлення проблеми спонукає до вивчення інституційно-процесуального аспекту владних відносин, визначення домінуючих зв'язків та відношень.

У цьому контексті А. Гелен передумовою інституалізації виокремлював діяльність індивіда, а відтак вказував на антропологічну природу соціального інституту. Використовуючи термінологію Й.-Г. Гердера, науковець характеризує індивіда “як недостатню істоту” [2, с. 4]. “Редукція інстинктів призводить до того, що поведінка суб'єкта визначається певною мірою вродженими типами реакцій на рівні історичної пам'яті”, – зазначає він [2, с. 4]. “Другою природою” індивіда стає діяльність через комунікативний атрибут.

А. Гелен погоджується із П. Бергером та Т. Лукманом, що основою суспільства є система сталих стереотипів та настанов, які заміщають у людини відсутність інстинктів [1, с. 91]. Очевидно, що інститут зображений складною конструкцією, подекуди із наявністю у своїй структурі підсистем. Отже, інститут є нічим іншим, як опредметненою діяльністю індивіда, змістом, що засвоївся у стійкій формі. Тут доцільно говорити про онтологічний аспект інституалізації, адже індивід, формуючи інститут, задає йому параметри розвитку як об'єктивованої реальності.

Українські науковці Є. Головаха та Н. Паніна характеризують інституалізацію як процес становлення нового інституту в трьох аспектах: по-перше, це – процес прийняття суспільством нових соціальних правил; по-друге, це – процес створення нових соціальних структур, що відповідають за артикуляцію та дотримання вже сформованих нових правил і складових інфраструктури саме інституалізованого порядку; по-третє, це – процес формування ставлення суб'єктів до нових соціальних правил та організаційних структур [3, с. 6], що відображає погодження індивідів із цією інституційною впорядкованістю, відтак відбувається легітимація нового порядку.

А. Гелен, дивлячись у майбутнє, говорить, що “інститути хочуть замінити дискусіями... та комунікацією” [2, с. 14], пише про епоху “нового суб'єктивізму”, фундаментальною основою якої будуть спрощені взаємовідносини індивідів у публічній сфері. Так науковець визнає можливість деінституалізації як процесу зміни у своїй суті інституційних утворень, усталених норм та правил [3, с. 7].

Повертаючись до проблеми формування та розвитку політичного інституту (тут і далі інституту влади), наголосимо, що інституалізація владних відносин відбулася у період переходу Європи до Нового часу на засадах раціоналізму. Новий час став “вузловим” етапним пунктом в історії політичної думки, що і вплинуло на становлення та розвиток політичної науки [5, с. 99].

Не можемо обійти Н. Макіавеллі, який спробував сформулювати підхід щодо принципів буття індивідів, які визначаються через соціальну дійсність, а не через природу, вказуючи, що сутність людини найповніше може сформуватися лише у системі владних відносин та може бути пізнана лише через владу [5, с. 109–110]. Однак саме Ф. Бекон, зі своїм розумом (а не волею), запропонував формальні межі інституційності, присутність суб'єкта влади, раціонально-ірраціональну дію, сталість зв'язків, а отже, початок інституалізації владних відносин у Новоевропейську добу.

Основи інституалізації владних відносин знаходимо у Т. Гобса. Такі основи закладає його людина, в якій наперед визначено раціональний сенс її буття та обставини, щодо яких вона репрезентує себе як суб'єкта цілераціональної дії. Людина у цього філософа прямує від природного стану власного егоїзму до соціально політичного утвердження індивідуалістичних форм буття: укладення суспільного договору (як шлях забезпечення власного буття) та створення на його основі регулюючої системи влади [5, с. 133–134].

Вивчення, власне, конкретного інституту (в цьому випадку інституту влади) може відбуватися із використанням усіх напрямів дослідження його природи на різних етапах інституційного розвитку (динаміка), враховуючи принцип циклічності. Так з'являється можливість виявлення детермінанта становлення інституту, специфіки його формування, виявлення механізмів інституту, визначення перспектив розвитку.

ДЕІНСТИТУАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНОГО: МЕХАНІЗМИ ЗДІЙСНЕННЯ

Коли говоримо про інституалізацію, то йдеться про певну деперсоналізацію: інституалізація передбачає чітке визначення функціонального призначення вже інституту влади, відтак втрату індивідуального, особистісного, набуття деперсоналізованих ознак. Саме на цьому етапі в ході циклічного розвитку відбувається легітимація інституту влади та збільшення функцій чи виокремлення основної, і її розглядають як функціональну потребу існування інституту [10, с. 10].

Динаміка розвитку інституту влади є циклічною, і це пов'язано насамперед із тим, що інститут постає перед нами як якісний стан вже наявних явищ. Інститут – це не нове явище соціально-політичної реальності, а якісна характеристика вже наявного (певний етап у розвитку). Логічно, що в динаміці циклічного розвитку інституту влади “доінституалізація–інституалізація–інститут–інституція” існує і деінституалізація.

Комунікативний напрям дослідження природи інституту, зокрема політичного, пов'язують зі спробою представників феноменологічної соціології (А. Шюц) та комунікативної теорії (П. Бергер, Т. Лукман, Ю. Габермас, Н. Луман, С. Лещев) включити в інституційну теорію активної діючої індивіда, який конструює реальність. Отже, інституалізація постає як деякий творчий процес формування соціуму власне особою, її потенційною діяльністю. Хоча А. Шюц розглядає комунікацію як соціальний феномен, проте зводить свій аналіз лише до описової позиції. У Н. Лумана комунікація виступає дискретним явищем, і це можна пояснити його апеляцією до майбутньої теорії систем [8, с. 45].

Використовуючи комунікативний підхід, маємо на меті показати трансформацію інституційного в комунікативне у межах політичної сфери, розкрити

суть процесу деінституалізації, інституційно-процесуальний аспект відносин у політиці, визначити домінуючі зв'язки, норми та цінності.

На думку П. Бергера і Т. Лукмана, інститут є нічим іншим, як об'єктивованою діяльністю індивіда, і задається та реалізується відповідно до такого алгоритму: відносини між індивідами, хабітуалізація дій, взаємна типізація сталих у звичці дій, усвідомлення інтересу, взаємна типізація сталих у звичці дій різними суб'єктами (інституалізація), формування інституту та його типізація інститутом як індивідуальних суб'єктів, так й індивідуальних дій [1, с. 91], створення ролей та інституцій (норми), формування зв'язків та використання комунікативного атрибуту.

Комунікацію розглядаємо як передумову буття індивіда, форму прояву особистісного, простір міжсуб'єктних об'єктивних відносин, основою яких є дуалістичне бачення, альтернатива розвитку процесу взаємообміну ресурсами на рівні дискусії та розуміння. В межах політичного поля буття це – можливість “перевести” розгортання політики на комунікативний рівень.

Докладніше комунікативний напрям розробив Юрген Габермас, який наголосив, що проблему сучасного суспільства становить не сама собою спрямованість на створення інструментальних інститутів у будь-якій сфері, а те, що вони мають суто символічний характер. Необхідно створити таку систему інститутів, яка дозволяла б індивідам у межах раціональної дискусії визначати мету та здійснювати її [12, с. 71]. Формування комунікативності сприяє пошукам індивідуальної та колективної ідентичності, підтримує відродження прихованих можливостей самовираження та спілкування [12, с. 48].

Розкриваючи суть процесу деінституалізації, Є. Головаха та Н. Паніна вказують на “руйнацію інституційних утворень, зміну усталених соціальних правил” [3, с. 7]. Науковці наголошують, що деінституалізація є передумовою соціальної кризи. “Тотальна політична деінституалізація веде до політичних потрясінь, ... анархії, і в результаті – до тоталітарної чи авторитарної політичної реінституалізації”, – пишуть Є. Головаха та Н. Паніна [3, с. 7]. Вивчення механізмів деінституалізації інституту влади виявляє його слабкі сторони, а про початок процесу можемо говорити тоді, коли “протяжність у часі неінституційного періоду наростає і починає домінувати” [10, с. 11].

Поступові зміни соціальних інститутів є необхідною умовою розвитку відповідно до зовнішніх та внутрішніх факторів. Проте за об'єктивними вимогами якісні зміни є необхідними. До прикладу, в сучасній країні тривалий час масова пропаганда переконувала людей в безумовному домінуванні “масштабних форм” над “малими”, пов'язаними з індивідуальною та груповою ініціативою. Проміжними формами малого та середнього рівнів, співмірними із можливостями індивідів, будь-як намагаються нівелювати. Якщо ж звернутися до досвіду “розвинених демократій”, то спостерігаємо громадянську активність, яка опирається на рух “малих форм”. Ми повинні визнати, що сьогодні інститути влади в Україні не можуть адекватно реагувати на виклики суспільства. Вони опинилися у так званому ідейному вакуумі, адже змінилася сама система очікування громадян, а колишні парадигми влади перестали збігатися з домінуючими новими міфами у системі. Логічною є необхідність якісних перетворень як у самій системі владних інститутів, так і у системі відносин “індивід–інститут влади”. Інститути влади не здатні виконувати головні функції – задовольняти потреби та інтереси громадян, оскільки вичерпався кредит довіри до владних установ та конкретних осіб, потенціал для розгортання політики на комунікативному рівні. Саме комунікація з'являється залежно від стану довіри грома-

дян до влади: нема довіри – виникає необхідність контролю, а то й зміни. Сьогодні існує потреба деінституалізації політичного, перепрограмування функціонування інститутів влади на новий якісний рівень, формування так званого “гуманітарного” політичного інституту, який скерований на задоволення інтересів людини.

З огляду на стан речей, необхідно виписати сам алгоритм деінституалізації. Цей процес, який рівнозначний процесу інституалізації, визначається силою впливу (комунікативний атрибут) індивіда на інститут влади, який “руйнується” у своїй змістовій наповненості, адже так ми можемо пояснити значення політичної дії особи, прихід її у сферу політичного завдяки механізмам політичної соціалізації.

Доцільним є формування владних інституцій та вплив на них з боку індивідів за допомогою комунікації, адже саме в цьому випадку людина стверджується як суб’єкт політичних відносин. Комунікація є принципом онтологічної рефлексії індивіда, вона виражає динамічну основу розгортання його можливостей у світлі трансформації політичного, вресітї – символом сучасності.

Причин деінституалізації є декілька: по-перше, сама об’єктивна передумова існування політики вказує на те, що повністю абсолютних у власній інституційній довершеності форм не повинно існувати. По-друге, такий стан детермінований відчуженістю політичної системи від індивіда, який приходить у процесі політичної соціалізації у світ уже сформованого політикуму. На відміну від людини, яка дана собі безпосередньо, ні держава, ні влада, ані вся система інституцій не дані їй (*людині – О.М.*) безпосередньо. Такий стан зумовлюється двома чинниками: перший – майже завжди історично передує особі творенням тієї політичної системи, в якій їй доводиться жити. Другий чинник передбачає, що людина задіяна у відносинах із наявним інститутом держави в її локальних вимірах, визначених обставинами життя. Система влади не дана безпосередньо індивіду, адже “її конкретне становлення не збігається з конкретним становленням особи” [5, с. 26].

ВИСНОВКИ

Інститут влади, як опредметнена об’єктивована форма прояву політичної дії індивіда, є конкретним і піддається впливу індивіда, адже він (*індивід – О.М.*), формуючи інститут влади, задає йому параметри розвитку об’єктивованої реальності. В тому випадку, коли влада інституту залишається неусвідомленою, вона буде відтворюватися кожним поколінням як генетичний код. До того ж відмова від влади одного інституту неминуче призводить до появи іншого [10, с. 4]. Інститут влади відтворюється, за Г. Гегелем, в антропологічній необхідності, оскільки людське існування неможливе у межах внутрішньої замкнутості. При цьому відбувається деінституалізація політичного як необхідної дії особи на рівні усвідомлення та задоволення потреби самоактуалізації у сфері політичного. Інституалізація не є незворотним процесом, хоча через об’єктивні обставини межі інституційованості можуть звужуватися, що призводить до деінституалізації.

Саме індивід та його діяльність є визначальними чинниками у процесі формування (і зміни на певному етапі) інституту влади, адже він не лише забезпечує життєдіяльність індивіда, але й свідомо підтримується ним. Наявність потужної сталої інституційної форми свідчить про силу дії особи у сфері політичних відносин і необхідних, сформованих для власної ідентифікації, параметрів.

Визначаємо *деінституалізацію політичного* як *деструктивний у своїй змістовій наповненості процес зміни параметрів політичної структури,*

переведення політики на рівень комунікативного із розширенням меж громадянського стану задля можливості сконструювати константи та задати алгоритм якісного функціонування та розвитку інституту в політиці (курсив – О. М.). Деінституалізація політичного вказує на зменшення рівня політичної ангажованості особи та збільшення ролі громадянського сектору, зміщення акцентів владних і громадських інститутів, чого зараз потребують інститути влади.

Вважаємо, що нині головним завданням для України є трансформування інституційних основ структури державної влади та політичних відносин. Найважливіше запитання, яке потребує відповіді, можна сформулювати так: як повинні політичні інститути адекватно охоплювати та відображати систему інтересів суб'єктів політики, забезпечувати здатність їх до самоорганізації? Головна проблема полягає у віднайденні та реалізації “в управлінських об'єктах функціональних параметрів, а також важливих ресурсів інтересів, впливаючи на які, можна зберігати або перетворювати їхній стан” [6, с. 152].

Сьогодні існує потреба перепрограмування функціонування інститутів влади на новий якісний рівень, формування так званого “гуманітарного” політичного інституту, який буде скерований на задоволення інтересів людини. Так розпочнеться процес гуманізації політики загалом. На нашу думку, гуманність політичного можна виміряти через таку інституцію, як закон, якщо він є дієвим, оскільки, згідно з кантівським трактуванням, єдиною співмірною інституцією з людиною є закон. Власне, він в І. Канта персоніфікований, спрямований на захист будь-якої функції людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. М.: Медиум, 1995.
2. Гелен А. О систематике антропологии // В кн.: Проблема человека в западной философии. М.: Прогресс, 1988. С. 152–202.
3. Головаха Є., Паніна Н. Пострадянська деінституціоналізація й становлення нових соціальних інститутів в українському суспільстві // Соціологія: теорія, методи, маркетинг, 2001. №4. С. 5–22.
4. Грачев М.Н. Политическая коммуникация: теоретические концепции, модели, векторы развития. М.: Прометей, 2004.
5. Денисенко В. Проблеми раціоналізму та ірраціоналізму в політичних теоріях Нового часу європейської історії. Львів: ПАІС, 1997.
6. Денисенко В. Реформування інституційної системи політичних відносин та влади в державах транзитного характеру (на прикладі України) // Вісник Львівського університету. Серія: філософські науки, 2008. Вип. 11. С. 150–159.
7. Лецёв С. В. Коммуникативное, следовательно коммуникационное. М.: Эдиториал УРСС, 2002.
8. Луман Н. Власть. М.: Праксин, 2001.
9. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. М.: Фонд экономической книги “Начала”, 1997.
10. Павенкова М.В. Институт и институциональность как социологические категории // Вестник СПбГУ. Серия: философия, политология, социология, психология, право, международные отношения, 2001. №3. С. 2–12.
11. Тур М. Постметафізичне розуміння політики: стратегії легітимації // Вісник Львівського університету. Серія: філософські науки, 2008. Вип. 11. С. 178–191.
12. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность. М.: Наука, 1989.

**DEINSTITUTIONALIZATION OF POLITICS: THE THEORETICAL AND
METHODOLOGICAL ANALYSIS****Oksana Makukh**

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska Str., 1, Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: oks-makukh@yandex.ru*

Methodological grounds for investigation of political are analysed. A problem of institutionalization in political science is posed. Mechanisms of institutionalization of political relations are raised. Ukraine is taken as an example. The main principles of a power institute formation are described and the essential characteristics of this concept are highlighted. The determinants of the deinstitutionalization process in political are analysed, and their characteristic features and consequences are determined. The dynamics of the power institute development through the communication approach, as a way of personal manifestation, a decreasing role of the institute and an increasing role of public sector in politics is shown. The author's definition of the deinstitutionalization is given. An idea of "humanization" of political science, as moving away from the authoritarian way of thinking is suggested. A today's possibility of a humanitarian direction in politics is analysed.

Keywords: politics, institute the Power, communication, deinstitutionalization, humanization.

**ДЕИНСТИТУАЛИЗАЦИЯ ПОЛИТИЧЕСКОГО: ТЕОРЕТИКО-
МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ****Оксана Макух**

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000, Украина,
e-mail: oks-makukh@yandex.ru*

Анализируются методологические основания исследования политического. Поднимается проблема деинституализации в политической науке и механизмы институционализации политических отношений на примере Украины. Раскрыты основные принципы формирования института власти сегодня, выделены существенные характеристики данного понятия. Проанализированы детерминанты процесса деинституализации политического, определено его характерные особенности и последствия. Показано динамику развития института власти сквозь призму коммуникационного подхода - как способа проявления личностного, уменьшение роли института и увеличение роли общественного сектору в политике. Представлено авторское определение понятия "деинституализация". Предлагается идея "гуманизации" политической науки, отход от авторитарного способа мышления. Анализируется возможность гуманитарной направленности политики сегодня.

Ключевые слова: политическое, институт власти, коммуникация, деинституализация, гуманизация.

Стаття надійшла до редколегії 15.05.2008

Після доопрацювання 16.12.2008

Прийнята до друку 18.02.2009